

Sveuč. prof. Dr. LJUDMIL HAUPTMANN, Zagreb.

Geografska podloga nacionalnog problema u Austro-Ugarskoj monarhiji

Omiljeno geslo usrdnih nadriljekara društva i države »historia magistra vitae« pottsjeća nas uvijek ponovo na to da naučnost historije zavisi o tome da li je moguće zaštititi historijsko istraživanje od presizanja htijenja i osjećanja istraživačeva. Koliko može tome cilju pridonijeti baš ona nauka kojoj je uvaženi jubilar posvetio sav svoj životni rad, neka pokaže njena primjena na jedan od najškakljivijih problema, nacionalno pitanje u bivšoj Austriji.

Još Hettner u »Grundzüge der Länderkunde« nije znao kako bi geografski izašao s Austrijom na kraj. Razbio ju je na ništa manje nego pet komada, pa onda dodao dva Srednjoj Evropi, po jedan Balkanskom poluostrvu i Ruskoj ploči, a peti, Mađarsku, postavio uz njih kao samostalnu cjelinu. Ozbiljno se zapravo tek Sieger trudio da dokaže geografsko jedinstvo monarhije; no istom je svjetska kriza urodila uvjerenjem da je Dvojna monarhija zaista bila odlična prirodna jedinica, jasno sastavljena od četiri glavna dijela evropske tektonike. Ruska je ploča zapremala veliki dio Galicije, ruševine Varisijskog gorja koje se prostiralo u karbonu od Srednje Francuske do Karpata ograđivale su češku kotlinu, a ogromnom sistemu terciarnih lanaca pripadaše trup monarhije, Alpe, koji je obuhvatao orijaškim svojim rukama, Karpatima i Dinaridima, terciarnu uvalu, Mađarsku. Svi ti dijelovi bijahu tako sretno poredani da je nastala golemo prirodna tvrđava u kojoj su mađarsku jezgru branila četiri bedema: Češka, Erdeljska, Dinarski sklop i Alpe. Između njih su se pak otvarala široka vrata kroz koja su vodili putovi na stranu: preko Drave i Save u Italiju, uz Dunav u Bavarsku i na Rajnu, uz Moravu u Šleziju i Povoljsje a kroz srijemska vrata u Beograd i Solun.

Austrijska se tragika sastojala sad u tome što se geografska karta nimalo nije podudarala s etnografskom. Obje se poklapahu samo toliko što je Austrija pretstavljala kao u tektonici tako i u sastavu svoga stanovništva vjernu sliku Evrope združujući u svojim granicama i Slavene i Germane i Romane i Mađare. A li o onom sistemu ćelija, kojim se odlikovao relief, na etnografskoj karti nije bilo ni traga. Jer umjesto da je onih pet ćelija bilo izdato samo petorici naroda, opaka je historija probila centripetalni sistem ćelija longitudinalnim sistemom klinova. Jedan se njemački klin probijao sjevernom Češkom i Šlezijom prema Karpatima; ukrajinsko-poljsko-čehoslovački klin gurao se od Bukovine do bavarske granice, njemačko-mađarsko-rumunjski klin pružao se od Passaua do Pruta, jugoslavenski se zabadao od Đerdapa do Furlanske, a uz njega se napokon prilijepio uzak talijanski rub od Furlanske do Kvarnera. Ovakav je darmar, dabome, tako malo odgovarao nacionalnom duhu devetnaestoga vijeka da je taj burno tražio da se ovaj sistem klinova rastavi na svoje djelove. Ali već kod pitanja kako da se rastavi, narodi se razidoše; jer klinovi bijahu zabijeni jedan u drugi tolikom snagom da ni najoštrije oko nije više vidjelo pukotina na kojima se dodirivahu.

Ugrožene manjine, zanoseći se prirodnim pravom zapadnog nacionalizma, koji je svakom narodu obećavao *svoj dom*, neumorno zahtijevahu da se dijeli prema nacionalnim granicama. Veliki narodi, naprotiv, u kojima su buktjele ponosne uspomene na slavu nekadašnje samostalnosti zazirali su od uskih obiteljskih kuća; feudalno njihovo podrijetlo dražilo ih je sanjama ako ne baš o vazalima, a ono bar o potstanarima. Nacionalizam koji bi drmao historijskim zemljama činio im se kao da oskvrnjuje prošlost; prirodno pravo malog naroda prestajahu prema njihovu mišljenju pred prvim međašem velikoga. Zbog toga je za njih dolazilo u obzir rješenje austrijskog problema samo u okviru »historijsko-političkih individualiteta«.

Logična bi posljedica toga shvaćanja bio savez historijskih naroda habsburške monarhije: Nijemaca, Čeha, Poljaka, Mađara i Hrvata. Svaki od tih naroda onda ne bi bio samo svoj gospodar, već i gospodar drugih, jer bi svaki imao ispod sebe tuđe manjine: Alpski Nijemac Slovence, Hrvate, Talijane, Čeh Sudetske Nijemce, Poljak Ukrajince i Rumune, Mađar Slovake, Rumune, Nijemce, Srbe i Hrvate, a Hrvat obnovljenog nacionalnog kraljevstva vladao bi Talijanima i Srbima između Drave i Jadrana. Briga za očuvanje gospodskog svog položaja vezivala bi tu petoricu tako jakim lancem zajedničkih interesa kakvog Austrija nikad više nije skovala, jer bi se broj gospode prema podanicima odnosio kao 2 : 1.

Ministar predsjednik grof Belcredi 1865/67 približio se tome gledištu. Ali ga je oborila teškoća da se teoretski ispravna zamisao o savezu »historijsko-političkih individualiteta« provede i u djelo. Mađarima je lebdjela pred očima Mađarska od 1848, Nijemcima državno jedinstvo zapadne polovice kako ga je stvorila Marija Terezija, Česima jedinstvo zemalja krune Sv. Večeslava, a Hrvatima nacionalna kraljevina kakva je postojala prije 1102. »Historijsko-politički individualiteti« Austrije prema tome uopće nisu mogli živjeti jedan pored drugoga. Njemački je isključivao bar češki, ako ne i poljski, mađarski se mučio da proguta Hrvatsku, naprotiv bi pak pobjeda Čeha, Poljaka i Hrvata bacila Nijemce za više od tri stoljeća unatrag, ta, Mađari bi bili potisnuti čak za osam i po vijeka, jer bi jednima uglavnom ostala samo panonska nizina, a drugima malena Austrija od 1500 godine, alpsko-krške zemlje. Historijsko pravo austrijskih naroda prema tome nije bilo *objektivno* pravo, nego pravo *jačega*, pa je prema tome dovelo nagodbom od 1867 ne do pentarhije historijskih naroda, već do dijarhije trenutno *najjačih*, Nijemaca i Mađara. Posljedica je bila da se u sada *austro-ugarskoj* monarhiji broj gospode prema podanicima odnosio kao 2 : 5.

I kraj toga se Mađari smatrahu kadrima da rješenje nacionalnog pitanja *nametnu* svojim narodima. U tu su ih svrhu učutkali spretnim izbornim redom te su izigrali i hrvatsko državno pravo, priznajući Hrvatima nagodbom od 1868 od 455 mjesta u ugarskom saboru isprva samo 29, a poslije 40. Emancipaciji podređenih naroda stavljale su se time tako čvrste prepreke da je mogla uspjeti samo još onda, ako bi se protivnička fronta napala izvana. Za to su pak bili pozvani ili Beč ili — Balkan. U prvom slučaju, t. j. ako bi bečkom parlamentu pošlo za rukom da izmiri Slavene i Nijemce, Budimpešta ne bi mogla dugo otežati reformama. No ako Beč ne bi našao formule, onda bi se nacionalna ukočenost Mađarske dala izliječiti samo još mačem. Najteža je dakle odgovornost počivala od 1867/68 na plećima bečkog parlamenta. Jesu li njegovi predstavnici bili spremni i sposobni da svoju dužnost ispune?

Zadatak je poslije nagodbe glasio za »kraljevine i zemlje, zastupane u carevinskom vijeću«, jednako kao prije za čitavu monarhiju. Opet je historijsko pravo ustajalo protiv prirodnoga, i opet se kosila s tom oprekom druga, slavensko-njemačka. Jer na slavenskoj strani bijahu doduše Česi i Poljaci za historijsko pravo, ali Južni Slaveni i Ukrajinci za prirodno. Jednako je bilo kod Nijemaca. Alpski je Nijemac mrzio prirodno pravo, jer mu je osporavalo vlast nad Slovencima, dok se sudetski Nijemac krstio pred historijskim pravom, jer je iza njega vidio samo češkoga lava. Ipak bi se ta pocjepkanost dala savladati, da su se fronte dijelile prema programu: s jedne strane pobornici historijskog prava — Alpski Nijemci, Česi, Poljaci —, a s druge nacionalni autonomisti — Sudetski Nijemci, Južni Slaveni, Ukrajinci i Rumuni. Nacionalno bi pitanje u tom slučaju bilo pristupačno logici te bi se dalo riješiti uobičajenim sredstvima parlamentarizma. Ali izum »narodne uzajamnosti« stavio je nacionalne zahtjeve izvan domašaja logike zavodeći poslanike da žrtvuju čistoću programa krvnom pobratimstvu. Tako je normalni birač bečkog parlamenta nosio u svojim prsima dvije duše: kao Nijemac bio je u Češkoj zbog straha od Čeha osvjedočen autonomist, ujedno pak u Štajerskoj poklonik »historijsko-političkog individualiteta« vojvodine, koji mu je osiguravao prevlast nad Slovencima. Naprotiv se pak Slaven u ime nacionalne pravednosti oduševljavao na sjeveru za »historijsko-političke individualitete«, a na jugu za nacionalnu autonomiju. Po drugi su se dakle put austrijski narodi odlučili za to da riješe nacionalno pitanje ne prema objektivnom pravu, već prema pravu jačega pretpostavljajući borbi za programe realnu politiku »svetog egoizma«.

Nevolja je bila samo u tome što ni jedna ni druga stranka koja je za se svojatala pravo jačega nije bila jača. Brojčano jača bila je socijalno slabija i obratno; plus i minus su se uništavali.

Dinastiji je bio tom ravnotežom zadan besprimjerno težak zadatak. Na oko je raspolagala dvjema putovima. Car je mogao presjeci gordijski čvor diktatom. Ali doba stalnog napredovanja nacionalizma i demokracije nipošto nije pogodilo diktatorskom zvanju karizmatičkih voda. Prvi je dakle put bio neupotrebljiv. No car se mogao i prikloniti jednoj strani da bi ukrotio drugu. Ali usvojiti njemačke zahtjeve značilo je silom tjerati Slavene u sve žešću iredentu; prionuti pak uz Slavene bilo bi još sigurnije samoubistvo. Jer otkad je iz krvavih poljana kod Sedana izraslo hohenzollernsko carstvo, odnošaj njemačkog Austrijanca prema državi bio je označen time da je Franjo Josip mogao doduše zajašiti konja da povede Slavene protiv Slavena u rat, ali se nije dao više zamisliti ni jedan jedini slučaj u kojem bi smio isto pokušati sa svojim Nijemcima. Jer da država nije vladarev patrimonij, to je austrijski Nijemac shvatio; da se zakonodavstvo mora stalno prilagodivati nadolaženju novih slojeva, i s time se mogao pomiriti. Jasno mu je bilo da nijedan privilegij, ni vladarski ni društveni, nije vječit, samo mu se jedan činio neopoziv, jedanput stečen za uvijek, — nacionalni.

Da strateg, kad ustreba, žrtvuje položaje da spase pobjedu, nacionalističkim je taktičarima bilo nedokučivo. Po njihovu je mišljenju samo habsburško »izdajstvo« bilo krivo što su Nijemci morali u sitnoj, svakidašnjoj borbi stopu po stopu uzimati pred Slavenima. I to je uvjerenje prošlo građanstvo tolikom snagom da je čak škola iznevjerila državu. Jer umjesto da pobudi objektivnim izlaganjem historije u omladini razumijevanje za nečuvene teškoće austrijske

politike, ona je ćutke prelazila preko njih, ako nije — Ńto autor knjige »Mein Kampf« upisuje svom ućitelju u Linzu u naroćitu zaslugu — odgajala mladeŃ »za neprijatelja one drŃzave koja je svojom vladalaćkom kućom tako zlosretno utjecala na sudbinu naroda«. Schőnererov uzdisaj u austrijskom parlamentu »Samo kad bismo već pripadali Njemaćkoj!«, njegov poklik »Ńivio Hohenzollern!«, njegovo zazivanje njemaćke vojske da zaposjedne Austriju, sve je to već odisalo neprikrivenom mrŃnjom prema otadŃbini, a odjek na koji je nailazio bjelodano je pokazivao da sve Ńiri slojevi stavljaju narod iznad drŃzave. U buci nacionalistićkih fraza politićki se instinkt austrijskih Nijemaca toliko pomutio da se na kraju krajeva mnogi nisu viŃe Ńacali smatrati svjetski rat za nacionalni rat njemaćkog naroda ne pitajući se otkud im onda pravo da traŃe za to vjernost od Slavena. Ćak za tako ozbiljna i iskrena naućenjaka kao Ńto je bio geograf gradaćkog univerziteta, već prije spomenuti Robert Sieger, ovakvo pitanje uopće nije ni postojalo kad je 1916 mućno istraŃivao kako bi oćjepljenjem Dalmacije i zakarpatskih zemalja skrojio austrijski zemljovid, da bi pribavio Nijemcima u bećkom parlamentu sigurnu većinu.

U sukobu slavenskog radikalizma i uslovnog patriotizma Nijemaca koji je priznavao drŃzavu samo joŃ dotle dok bi htjela biti njemaćka, svaka bi dakle reforma odozgo tek pojaćala opasnost katastrofe. RjeŃenje su stoga morali naći austrijski narodi sami.

Ali gdje borba tako divlje raspiruje strast, mir se ne moŃe viŃe oćekivati od razuma, nego umora. Dokle bi god narodi imali na raspoloŃenju joŃ rezerve, nadali bi se novim uspjesima. Trebalo je dakle rasprŃiti iluzije, dopustiti da nacionalno probude posljednjeg neutralca, i da ga dovedu na frontu, kako bi se uvjerali o pravom omjeru sila. A taj se morao utvrditi i u parlamentu. Zbog toga i svaka kritika koja se obara na uvođenje općeg i jednakog prava glasa godine 1907 samo dokazuje da kritiĉar nije shvatio u ĉemu se sastojao austrijski problem. Jer je nesporno da je tek opća mobilizacija biraća mogla otvoriti narodima oći da vide dokle seŃe njihova moć. Tko je htio sagledati zoru nacionalnog mira, morao je prvo proći kroz kaos.

No taj je put bio dug i trnovit, jer je tu smetala i njemaćka hipoteka na sijaset gradova u slavenskim zemljama. Sve dok bi socijalna krnjost slavenskih naroda davala Nijemcima prilike da im nature njemaćko građanstvo, drugim rijećima, sve dok slavensko druŃtvo ne bi bilo staleŃki potpuno razvijeno, nije se moglo ni pomiŃljati na mir. Time je pak rjeŃenje austrijskog problema postalo u prvom redu pitanje vremena zbog ĉega se politića mudrost mogla tu oćitovati uglavnom samo joŃ u iŃĉekivanju, strpljivom ćuvanju i pripremanju naslijeđenoga građiliŃta dok se narodi sami ne bi sporazumjeli o naćtima za novu zgradu.

Pobjeda te politike pada u godinu 1871. ProglaŃenje Njemaćkog carstva 18. januara u Versaillesu pokopalo je posljednju nadu u povratak Habsburgovaca u Njemaćku. Stoga Franjo Josip već 7. februara odreŃito zavrŃava njemaćko poglavlje svoje historije da nastavi austrijskim imenujući federalistićku vladu grofa Hohenwarta. U skladu s time izdaje 12. septembra Ćesima slavni reskript koji im obećaje ostvarenje ĉeŃkog drŃavnog prava, no 30. oktobra povlaći ruku pomirnicu te odbija ĉeŃki program, fundamentalke, pod poraznim dojmom ogorćenog njemaćko-madarskog otpora i rakovićke bune.

Politički je njegov lik otada stubokom promijenjen. Naprasita ćud koja ga je toliko puta tjerala da osorno i naglo zahvati u državne kotače obuzdala se. Revolucije odozgo više nema; car je progledao suštinu problema; sad čeka da plod sazrije. Osam godina poslije svoga Damaska ima uza se već i ministra koji ga shvaća: grofa Eduarda Taaffea. Prije dvjesta godina dodoše njegovi preci iz Irske u Austriju; sam je član engleskog Gornjeg doma. Sa sasvim su dakle protivnih strana pošli car i grof; ali su se njihovi putovi sreli. Jer čemu je jednoga naučilo bolno iskustvo, to je drugi naslijedio iz stare domovine, aristokratsku mudrost engleskih svojih drugova da treba »wait and see«, ili — kako se Taaffe tipično austrijski rugao sam sebi — da treba »fortwursteln«, »živucati«.

I zaista! Četrnaest je godina, od 1879 do 1893, »živucao« — napadan, klevetan, preziran, omražen, ali i nepokolebiv, načelno bez načela, jer uvjeren da bolesnik ne podnosi »ideologija«, da mu se može kriza liječenjem simptoma samo olakšati, a da valja drugo ostaviti prirodi.

Dakako, i on i carski njegov prijatelj, propadoše; ali je geografu i jasno zašto: jer se doduše moglo na rubu Evrope iza dubokog jarka Sjevernog mora sto godina mirno »wait and see« šta će biti n. pr. s Ircima, ali je ista politika u sredini Evrope usred unakrsnih interesa šestorice susjeda morala biti uvijek problematična, ma koliko bila ispravna.

ZUSAMMENFASSUNG

Die geographische Grundlage des nationalen Problems in Österreich-Ungarn.

Die Leidenschaftlichkeit des österreichischen Völkerstreites lässt nur zu leicht die Tatsache verkennen, dass seine Ursache weitab von menschlicher Schuld in der Inkongruenz der geographischen Karte mit der ethnographischen lag.

Geographisch war die Monarchie eine gewaltige Naturfestung, in der sich um das Ungarische Tiefland als Kern vier mächtige Basteien lagerten: Böhmen, Siebenbürgen, das Dinarische Hochland und die Alpen. Dazwischen öffneten sich breite Pforten, durch die der Weg ins Freie führte: über Drau und Save nach Italien, donauaufwärts an den Rhein, die March entlang nach Schlesien und durch das Tor von Sirmien nach Belgrad und zum Golf von Salonichi. Anstatt nun die fünf Zellen, aus denen die Monarchie zusammengesetzt war, nur an fünf Völker zu vergeben, hatte eine unglückselige Geschichte das Donaubecken als Massenquartier eingerichtet, in dem die Völker kreuzweise durcheinanderlagen. Ein deutscher Keil stiess durch Nordböhmen und Schlesien gegen die Karpaten vor, ein ukrainisch-polnisch-tschechischer zwängte sich von der Bukowina bis gegen die bayrische Grenze durch, ein deutsch-magyarisch-rumänischer reichte von Passau bis zum Prut, ein südslawischer umgekehrt vom Eisernen Tor bis nach Friaul, und an ihn legte sich zum Schluss vom Isonzo bis nach Istrien ein schmaler Saum von Italienern. Ein solches Durcheinander entsprach natürlich so wenig dem nationalen Geist des 19. Jhs., daß alle in der Forderung einig waren, dieses System von Völkerkeilen in seine Teile zu zerlegen. Allein schon bei der Frage, *wie* den Block zerteilen, entzweiten sich die Völker rettungslos.

Die geschichtslosen Völker verlangten, dass man nach nationalen Grenzen teile, die historischen dagegen wünschten die Lösung des österreichischen Pro-

blems im Rahmen der »historisch-politischen Individualitäten«. Sinngemäss angewandt, hätte dieser Gedanke zu einem Bund der fünf geschichtlichen Nationen Österreichs geführt: der Deutschen, Tschechen, Polen, Magyaren und Kroaten. Allein als Graf Belcredi solchen Plänen nahtet, scheiterte er daran, dass jede Nation die »historisch-politische Individualität« eines anderen Datums meinte. Das historische Recht der österreichischen Völker war somit kein *objektives* Recht, sondern das Recht des *Stärkeren* und führte dementsprechend im Ausgleich von 1867 zur Dyarchie der augenblicklich kräftigsten Nationen, der Deutschen und Magyaren.

Da die Ungarn ihren Erfolg geschickt dazu benützen, den Nationalstaat auszubauen, erstarrte der Völkerstreit jenseits der Leitha bald zu einem Stellungskrieg, der den nicht ungarischen Völkern keine andere Hoffnung liess als durchzuhalten, bis man von Wien oder — vom Balkan die gegnerische Front aufrolle. Zu diesem Zwecke musste jedoch Wien vorerst in seinem eigenen Hause Ordnung machen. Indes sowohl der slawische wie der deutsche Block waren durch den Gegensatz von historischem Recht und Naturrecht so tief gespalten, dass der Sudetendeutsche, Tscheche, Pole im Norden begeistert forderte, was er im Süden verdamnte und umgekehrt. Bei programmatischer Scheidung der Fronten — Föderalismus gegen Autonomie — wäre die nationale Frage trotzdem der Logik zugänglich geblieben und hätte sich mit den üblichen Mitteln des Parlamentarismus meistern lassen. Indes die Erfindung der »Gemeinbürgerschaft« stellte die »völkischen Belange« ausserhalb des Bereiches jeder Logik und verleitete dazu, die Reinheit des Programms der Blutsbrüderschaft zu opfern. Damit aber entschieden sich die Völker Österreichs zum zweiten Mal dafür, die nationale Frage nicht nach dem objektiven Recht, sondern dem Recht des Stärkeren zu lösen und dementsprechend dem Kampfe um Programme die »Realpolitik« des »sacro egoismo« vorzuziehen.

Der Staatsgewalt waren in diesem Streit die Hände gebunden einerseits durch die Gefahr des slawischen Irredentismus, andererseits durch die Tatsache, dass seit der Gründung des Kaisertums der Hohenzollern das seelische Verhältnis des deutschen Österreichers zu seinem Vaterland dadurch gekennzeichnet war, dass sich Franz Josef wohl in den Sattel schwingen konnte, um Slawen gegen Slawen in den Krieg zu führen, dass sich jedoch kein einziger Fall mehr denken liess, in dem er dasselbe mit seinen Deutschen hätte wagen dürfen.

Die österreichischen Völker mussten daher selbst miteinander fertig werden. Die Aufgabe der Krone konnte nur darin bestehen, das Reich zu erhalten, bis durch das Heranreifen eines slawischen Bürgertums jene soziale Ebenbürtigkeit gegenüber der Deutschen erreicht wäre, die die wichtigste Voraussetzung des nationalen Ausgleiches bildete. Das »wait and see« oder — wie es Taaffe mit echt österreichischer Selbstironie sagte — das »Fortwursteln« war dementsprechend nur das Zeichen der Besinnung auf die engen Grenzen, die staatsmännischem Wirken in Österreich gezogen waren.